

centralizare și monopolizare a problemei Bisericii – în raport direct cu situația românilor ortodocși și uniți din Principat –, concretizat în mai multe măsuri catolice reformatoare, exprimate chiar și în cadrul unor conferințe ministeriale la Viena, au pledat pentru liniște și stabilitate în Transilvania Luminilor. Aceste eforturi au fost exprimate, nu o dată, printr-o politică de toleranță față de ortodocși și religia lor, în paralel cu consolidarea Unirii cu Biserica Romei.

Revenim, cu interes, la ediția de documente, care beneficiază de un pertinent *Cuvânt înainte* (p. 7-8), semnat de istoricul Nicolae Bocșan, precizând că Mihai Săsăujan ne oferă un cuprinzător *Studiu introductiv* (p. 9-35). Această secțiune ne ajută să înțelegem și să interpretăm mai bine și mai corect conținutul celor 98 de documente, păstrate la *Haus Hof und Staatsarchiv, Kriegsarchiv și Hofkammerarchiv* (*Index*, p. 38-53).

Conținutul de idei al *Studiului introductiv*, care se parcurge cu profit istoriografic, ne ajută să înțelegem, în toată complexitatea ei, esența problematicii documentelor editate de istoric, acum lector universitar doctor la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității din București, după metode moderne¹: mai multe propuneri de Unire a națiunii ilirice din Imperiu cu Biserica Catolică, manifestări ale exercitării toleranței religioase pentru ortodocșii din același spațiu geopolitic, principii organizatorice ale monahismului ortodox în Ungaria, Banat și Partium, contacte ruso-austriece la Curtea din Viena (referitoare la situația religioasă a românilor ortodocși din Imperiu), situația Bisericii Romano-Catolice în Transilvania (la mijlocul secolului al XVIII-lea), prezența trupelor militare (și funcțiile lor militare, politice și sanitare), rostul sanitar al graniței militare ardeleni, rapoartele generalilor despre ortodocșii ardeleni (interpretate ca izvoare istorice), românii uniți și ortodocși tolerați din Transilvania, interesele Mitropoliei din Karlowitz față de ortodocșii ardeleni, instituția revendicând neîntreput jurisdicția asupra lor, problema alegerii episcopului pentru românii ortodocși din Ardeal, conceptul de unire religioasă din Transilvania la diferiții miniștri austrieci, „apostazia” de la Unire și aducerea înapoi la Unire etc.

Personalitatea ediției de documente, a cărei problematică am schițat-o mai sus și pe care o recomandăm, cordial și neformal, celor interesați, este completată de *Notă asupra ediției* (p. 36-37), cu puncte de vedere clare și moderne asupra editării izvoarelor istorice. De fapt, aici sunt sesizabile urmările deselor stagii vienezee ale lui Mihai Săsăujan, în care un rol important l-a îndeplinit raportul de colaborare cu em. Univ. Prof. Dr. Ernst Chr. Suttner, Institut für Theologie und Geschichte des Christlichen Ostens, Wien, exemplul de implicare profesională din partea unui magistru într-un astfel de act academic.

Publicarea documentelor, care ilustrează mai multe și inedite aspecte ale raporturilor dintre Habsburgi și Biserica Ortodoxă din Imperiul Habsburgic (1740-1761), este – după opinia noastră – o restituire istoriografică modernă și necesară și mai demult așteptată. Prin forma de redactare și conținut cartea este cât se poate de binevenită pentru istoricii Bisericii românești (ortodoxe și greco-catolice) din Principatul Transilvaniei între 1740-1761. Nu ne îndoim că lucrarea de față va fi, prin documentele editate, un punct de plecare în investigații sistematice asupra istoriei Bisericii românești din Transilvania în epoca Luminilor și un argument în promovarea academică a autorului.

IACOB MÂRZA

August Treboniu Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae Romanae in utraque Dacia vigentis, vulgo Valachicae*. Ediție, studiu și note de Katalin Dumitrașcu, traducere de Katalin și Emil Dumitrașcu, Craiova, Editura Universitaria, 2002, 780 p.

Opera lui August Treboniu Laurian (1810-1881), exponentul ultimei generații de latiniști, personalitate marcantă a culturii și învățământului din principatele extracarpatiche de după 1840 și personaj cheie pentru revoluția pașoptistă transilvăneană, nu a cunoscut editări ulterioare vieții ilustrului cărturar, cu mențiunea, totuși, a câtorva fragmente răzlețe publicate cu deosebire în paginile unor culegeri tematice de texte, ori ca anexe ale unor volume. Faptul poate părea surprinzător, ținând cont de impactul pe care atât lucrările autorului, cât și dimensiunile cultural-politice ale personalității sale l-au avut în epocă, sau de interesul manifestat, de exemplu, în deceniile șase-opt ale secolului abia trecut pentru popularizarea

¹ În cazul documentului nr. 73, p. 275, redactat în Viena, la 22 august 1753, prin care Consiliul Aulic de Război se adresează generalului Wallis, în vederea aprobării cererii episcopului romano-catolic din Alba Iulia de construire a unui seminar și a unor locuințe pentru doi canonici ai catedralei, s-a strecurat o eroare de transcriere. „Barstoika de Szala” nu este nimeni altul decât Baronul Liber Anton Sigismund Stoica de Szala (1699-1770). Cf. Márton József, *Papnevelés az erdélyi egyházmegyében 1753-tól 1918-ig*, Budapest, Márton Aron Kiadó, 1993, p. 75-90; Iacob Mârza, *O listă cu cărți de la episcopul Anton Sigismund Stoica de Szala (1699-1770)*, în *Apulum*, XII, 1974, p. 329-359.

operelor congenerilor lui Laurian, comparativ cu care acesta nu se situează cu nimic mai prejos, din punct de vedere al anvergurii discursive.

Astfel, astăzi, o ediție după una dintre lucrările fundamentale ale lui Laurian, nu doar că este necesară pentru echilibrarea fondului producțiilor în domeniu, dar, în același timp, ea vine să completeze un ansamblu ce pe nedrept a omis-o. O nouă ediție după *Tentamen criticum* devine cu atât mai salutară, cu cât principalul artizan al ei, Katalin Dumitrașcu, este o excelentă cunoscătoare a operei lui Laurian și, în special, a contribuțiilor acestuia pe tărâmul lingvisticii. O serie de studii vertebrând devenirea unui interes vechi de aproximativ două decenii, urmărind varii aspecte ale discursului lingvistic la A.T. Laurian, s-au coagulat în volumul exegetei, cu titlul *August Treboniu Laurian. Opera lingvistică* (Craiova, 2002). În aceeași ordine se înscrie și ediția după *Tentamen criticum*, lucrare de căpătâi a eruditului ardelean, tipărită la Viena, în anul 1840, la Tipografia Congregației Mechitariste. El însuși o va considera cartea sa de vizită, asociind-o personalității și demersurilor sale: „Eu sunt autorul *Tentamenului*, prin urmare purist radical” (din schimbul epistolar cu George Bariț). Noua ediție elimină bariera care va fi stat, probabil, în calea receptării complete a ideilor etalate în cadrul lucrării și a cauzat ieșirea ei prematură din circuitul contribuțiilor în domeniu, numind aici publicarea doar în limba latină a operei. În cazul ediției de față, textul latin, care de altfel reproduce cât mai fidel ediția originală, inclusiv paginația, este dublat de traducerea românească, oferită „în oglindă”, adică prin procedeul juxtapunerii fiecărei pagini.

Lucrarea era dedicată lui Carlo Ludovico de Bourbon, ducele regent de Lucca, al cărui mecenat va fi făcut posibilă apariția cărții. Instanța supremă căreia i se adresează Laurian, vădind fundamentul unei paradigme, este însă alta, nominalizată chiar la finalul *Tentamenului*, într-o dedicație ce transcede veacurile: „Împăratului Caesar, fiul divului Nerva, lui Nerva Traianus Optimus Augustus Germanicus Dacicus Pontifex Maximus [...], Pater Patriae, A. Trebon. Laurianus, colon din Dacia acestuia, i-a oferit ex-voto după 1734 de ani”.

Încercarea critică, structurată de Laurian pe mai multe capitole, evidențiază două părți mari: prima este acaparată de „disertațiile” lingvistică și istorică, iar cea de-a doua urmărește morfologia și sintaxa. „Disertație despre limbile derivate din latină, în mod special despre Româna care este în floare în Dacia” încearcă să demonstreze dezvoltarea limbilor neolatine din dialecte ale latinei. Pe baza unei interesante alăturări de *Tatăl nostru*, într-o multitudine de variante ale tot atâtor dialecte, Laurian remarcă cea mai semnificativă apropiere a limbii române de dialectul sicilian, respectiv a spaniolei de cel sard și a francezei de cel piemontez. Per ansamblu, asemănările între toate dialectele latine, evidențiate prin formulele acestei rugăciuni, legitimează și aserțiunea că există „barbarisme care, deși nu au exercitat nici o influență asupra structurii gramaticale înseși, totuși au spurcat destul puritatea limbii”. Alte considerații ale lui Laurian privesc spiritul limbii române, o limbă „gravă, dreaptă, [...] impunătoare”, idee particularizată printr-o la fel de interesantă analiză a formulelor de politețe uzitate de români. Studiul istoric, reluat peste câțiva ani în limba română la *Magazinel istoric pentru Dacia*, dar publicat și în franceză și germană, urmărește îndeaproape ideea latinității românilor, întregind dimensiunile existenței națiunii lor – spațială, temporală și spirituală – catalizate de filonul roman al codului lor genetic.

Consistența volumului este dată de „partea analitică”, ce cuprinde analiza vocalelor, a „cuvintelor primare și secundare” etc., respectiv „partea sintactică”, defalcată pe problemele sintaxei cuvintelor și sintaxei propozițiilor. După intenția autorului, *Tentamen*-ul nu este o gramatică, ci o „dezvelire” a limbii, cu propuneri și modificări, arătând mai degrabă căile pentru realizarea unei gramatici. La baza lucrării lui Laurian stă, după cum însuși afirma, „un metod nou, doară de mine până acum cercat în dezvoltarea unei limbi” și o critică riguroasă, menită a „dezvălui” limba în toate părțile sale și urmărind-o mereu în analogie cu latina și cu „surorile” ei, italiana, franceza și spaniola. Încercarea de reconstrucție a limbii române comune îl transformă într-un pionier al domeniului. Concepția și metoda lingvistică etalate în lucrare sunt sintetizate cel mai sugestiv tot prin cuvintele lui Laurian: „Prima condiție a fost puritatea limbii. De aceea am căutat peste tot formele originare, am preferat pe cele mai vechi, integre, față de cele mai recente, corupte”; „ne-am ținut de etimologie ca de firul Ariadnei”. Autorul se pronunță împotriva „barbarismelor” și a „plebeismelor șchiopătânde”. Ortografia lui Laurian are scopul de a reda un stadiu arhaic al limbii române, de dinaintea despărțirii dialectelor de la nord și sud de Dunăre. Ortoepia recomandată, însă, se suprapune aproape până la identificare cu cea a daco-românei timpului său. Versiunea românească oferită de către noii editori ai volumului realizează o decodare a scrisului etimologizant al lui Laurian, atât de dezbătut la vremea respectivă, ceea ce face mai ușor identificabile principiile sale ortografice.

Rămânând la problematicile specifice noii ediții, Katalin Dumitrașcu propune un studiu introductiv intitulat *De Tentamene critico et de eius auctore*, în care se înfățișează o succintă biografie a lui A.T. Laurian sau, altfel spus, o nouă explicație a unuia din celebrele sale formule: „Îs gata a face orice spre

folosul națiunii”. Tot aici se realizează o trecere în revistă a aprecierilor și criticilor la adresa *Tentamen*-ului. Contextul apariției acestei prime lucrări majore a lui Laurian, cu care își făcea intrarea în peisajul cultural românesc, se explică prin prisma celor două curente aflate în competiție și privind teoria formării limbii literare, cel purist și cel „istoric-popular”, cu sensurile și implicațiile lor ideologice. Latinismul, pentru care preocupările lui Laurian pot însemna vârful aisbergului, a consemnat o tendință generală a intelectualității epocii pentru promovarea, la nivelul foneticii și morfologiei, a termenilor apropiați de latină, iar în lexic, pentru dislocarea unor elemente de etimologie non-latină cu neologisme latino-romanice, precum și utilizarea unor procedee de îmbogățire internă. În același timp, Katalin Dumitrașcu propune o reevaluare a curentului latinist, mai atașat de problemele reale ale creării limbii române literare moderne decât s-a crezut multă vreme și exercitând o influență pozitivă asupra acesteia. Interesează în egală măsură motivațiile lui Laurian pentru preocupările sale, racordate la posibilitățile și căile perfecționării limbii ca instrument al cunoașterii științifice. În viziunea sa, o limbă trebuie să se apropie cât mai mult de perfecțiune, fapt condiționat de îndeplinirea funcțiilor de cunoaștere și de transmitere a mesajului cu maximum de randament. După cum subliniază Katalin Dumitrașcu, coordonatele existenței „limbii perfecte” sunt, pentru Laurian, bogăția, perfectibilitatea, adecvarea la idee și economicitatea. Iar de această idee se apropie cel mai mult latina, prin logica, vocabularul și suplul ei sistem derivațional. Astfel, se ajunge la necesitatea ca limba română să-și etaleze originea pur latină. Discuțiile pe marginea doctrinei lingvistice a lui Laurian sunt completate de realizările majore ale *Tentamen*-ului pentru știința limbii, nominalizate încă de B.P. Hasdeu: continuitatea dialectală și reconstrucția prototipurilor; la acestea adăugându-se conceptele vizând latina populară, rolul substratului și limba vie, ca sursă de documentare pentru istoria limbii, precum și problematizările din domeniul dialectologiei. La baza lucrării lui Laurian stă, după cum însuși afirma, „un metod nou, doară de mine până acum cercat în dezvoltarea unei limbi”, și o critică riguroasă, menită a „dezvălui” limba în toate părțile sale și urmărind-o mereu în analogie cu latina și cu „surorile” ei, italiana, franceza și spaniola. Încercarea de reconstrucție a limbii române comune îl transformă într-un pionier al domeniului.

TUDOR ROȘU

Cornel Tatai-Baltă, *Scrieri despre artă*, Alba Iulia, Editura Altip, 2005, 152 p. + [2]f., 7 il.

Nu știu dacă istoricul și profesorul de Istoria Artei de la „Alma Mater Apulensis” a încercat să socheze lectorul, alegând drept ilustrație pentru coperta I a volumului *Scrieri despre artă*, dedicat Acad. Virgil Vătășianu, imaginea cu *Iisus Pantocrator*, preluat din ilustrațiile lui Octavian Smigelschi, existente în cartea blăjeană *Liturghii*, 1905? Oricum, această tulburătoare imagine trimite cu gândul la cunoscutul *Codex aureus*, păstrat la Biblioteca Națională a României, Filiala Batthyaneum, din Alba Iulia. Ei bine, tocmai această imagine provocatoare poate fi un incitant și necesar punct de plecare într-un efort comparatist incomod, pentru actualul exeget, Cornel Tatai-Baltă, cu atât mai mult cu cât artistul blăjean Octavian Smigelschi a putut, efectiv, admira și cerceta, la începutul secolului trecut, în Alba Iulia, mai sus-citatul codice.

De fapt, cea din urmă carte tipărită a lui Cornel Tatai-Baltă cuprinde 9 articole, studii și comunicări, editate ori în curs de publicare, începând cu *Blajul și artele plastice în lumina istoriografiei contemporane* (p. 5-21), respectiv *Ușile împărătești ale iconostasului catedralei din Blaj* (p. 22-38), și încheind cu *Tabăra Internațională de Artă „Ioan Inocențiu Micu-Klein”. Edițiile VII și VIII* (p. 101-107) și *Expoziția Viorel Mărginean* (p. 108-111). Rezumatul, în limba franceză, de la finalul volumului (p. 112-117) asigură, prin travaliul Auricăi Tomșit, ca și la alte cărți de specialitate ale colegului nostru, o mai largă difuzare a discursului istoric, atacat în cunoștință de cauză și în această situație. În același timp, ilustrațiile creează, chiar dacă în tonalități sobre, un altfel de dialog, poate mai captivant, între viitorii cititori și textele despre artă ale lui Cornel Tatai-Baltă.

Realmente, este dificil ca în cadrul unei note de lectură, cum este conceput textul de față, să faci o selecție asupra unor articole, studii și comunicări, pentru a le prezenta, ori să te oprești asupra unuia dintre ele, ca să-ți exprimi un punct de vedere. La îndemâna unei anumite experiențe, vis-à-vis de istoria școlilor de la Blaj, ne interesează și atragem atenția, în egală măsură, asupra studiului *Predarea desenului la Liceul din Blaj (1867-1945)* (p. 84-100). Bornele cronologice fixate de cercetător pentru studierea desenului au indiscutabile conotații politice și culturale. Bine conceput sub raport redacțional și valorificând o plajă istoriografică bogată și variată, textul mai sus citat pune în circulație, după cum era de așteptat, o multitudine de informații din publicațiile editate, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de conducerea școlilor din Blaj. Ne referim, cu precădere, la *Programa gimnaziului*, izvor istoric prețios și ocolit, din păcate, de unii pasionați care se ocupă de istoria școlilor (perioada directoratului lui Timotei Cipariu, care poate fi considerat, în lumina cercetărilor din ultimele decenii, mai ales ale lui Cornel Tatai-Baltă, și un